

SOLIQ MA'MURIYATCHILIGINI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI YASHIRIN IQTISODIYOTNI JILOVLASH MASALALARI

Davranov Iskandar Jumayevich

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Soliq islohoti jamiyatda yashirin iqtisodiyotini kamaytirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Soliqlar odatda soliq to'lovchilarga yoqmaydi, ayniqsa ularning darajasi yuqori bo'lsa. Ba'zi soliq to'lovchilar soliq to'lashdan bo'yin tovlash yo'llarini qidirib, qonunni himoya qilish yoki firibgarlik yo'li bilan bo'yin tovlash bilan shug'ullanadilar. Ushbu maqolada biz soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish orqali yashirin iqtisodiyotni jilovlash masalalari yuzasidan fikr mulohalarni taqdim etamiz.

Asosiy tushunchalar: Yashirin iqtisodiyot, norasmiy, bank xizmatlari, markirovkalash, plastik pullar.

Jamiyat va davlatdan yashirin holda yuritiladigan, hukumat tashkilotlari tomonidan nazorat qilinmaydigan hamda soliq va buxgalteriya hisobidan tashqarida bo'lgan iqtisodiy faoliyatni yashirin iqtisodiyot deb tushunamiz. Bu tushunchaga kengroq talqin qiladigan bo'lsak, quyidagi tushunchalar bilan izohlanadi.

Rasmiy faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlarining soliq to'lashdan bo'yin tovlash va daromadlarini yashirish yashirin deb qaraladi.

Qonuniy ruxsat etilgan biroq, tadbirkorlik faoliyatini belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazmagan holda yuritishni norasmiy deb qaraladi.

Qonun bilan ta'qiqlangan barcha iqtisodiy faoliyat turlari (Giyohvand moddalari, qurol-aslaha va odam savdosi)ni noqonuniy deb qaraladi.

Soliq ma'murlari va rivojlanayotgan mamlakatlardagi ko'pchilik odamlar bu muammo bilan har kuni kurashmoqda. Katta yashirin iqtisodiyot soliq yig'img'lariga putur etkazadi, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish soliq yig'img'larining ko'payishi bilan bog'liq. Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadni nazorat qilganda ham, yashirin iqtisodiyotning YaIMga nisbati 1 foizga kam bo'lsa ham, soliqning yalpi ichki mahsulotga nisbati 0,125 foizga yuqori.

Murakkab soliq qonunchiligi, soliq qonunchiligining zaifligi, rasmiy bank kanallari orqali to'lovlarni amalga oshirish uchun imtiyozlarning yo'qligi yashirin iqtisodiyot hajmiga ta'sir etuvchi omillardandir. Soliqlarning kattaroq murakkabligi soliq to'lovchilar zimmasiga og'irroq majburiyat yuklarini yuklaydi, soliq majburiyatlarini bajarishni rag'batlantirmaydi va soliq to'lovchilarni soyaga o'tishga undaydi. Tovar va xizmatlar uchun kirimsiz kassa operatsiyalari soliq to'lashdan bo'yin tovlash xavfini oshiradi.

Bank xizmatlari va muqobil to'lovlar mavjudligiga qaramasdan, deyarli barcha rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiyotning asosiy tarmoqlari asosan naqd pulga asoslanganligicha qolmoqda. Elektron yoki rasmiy to'lovlardan foydalanish va yashirin iqtisodiyot hajmi o'rtasida kuchli salbiy bog'liqlik mavjudligi ajablanarli emas. Demak, elektron to'lovlardan qancha ko'p foydalansa, yashirin iqtisodiyot shunchalik kichrayadi.

Shu o'rinda, korruptsiyani tartibga solish va nazorat qilish sifati kabi boshqaruv bilan bog'liq omillar ham kichikroq yashirin iqtisodiyot bilan bog'liq. Kambag'al, og'ir tartibga solish murakkab soliq tizimiga o'xshab, rasmiy iqtisodiy tizimlarga rioya qilishni to'xtatadi va faoliyatni zulmatga olib keladi. Korruptsiya soliq ma'naviyatining pasayishiga va hukumatga ishonchning yomonlashishiga olib keladi, bu esa o'z navbatida katta soyali iqtisodiyotga olib keladi.

Bu borada soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish orqali yashirin iqtisodiyotni jilovlash bo'yicha soliq organlariga hukumatimiz aniq vazifalarni belgilab berdi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrda “O'zbekiston — 2030” strategiyasi to'g'risida”gi PF-158-son farmonining 1-ilovasi 46-bandiga ko'ra, “Yashirin iqtisodiyot”ni qisqartirish orqali soliq bazasini qo'shimcha kengaytirish imkoniyatidan

foydalanish, Markirovkalash va raqamlashtirish tizimi samarasini oshirish va kengaytirish orqali soliq ma'murchiligi tizimining samaradorligini yanada oshirish lozimligi ta'kidlangan.

Soliq to'lovchining davlatga ishonchi soliq ma'naviyatining asosiy omili hisoblanadi. Soliq tizimlariga bo'lgan ishonchning oshishi soliqqa tortishdan davlat imtiyozlarini yaxshilash orqali paydo bo'lishi mumkin, chunki soliqlar va ular tomonidan moliyalashtiriladigan davlat tovarlari va xizmatlari adolatli, adolatli va mas'uliyatli (“to'g'ridan-to'g'ri yo'l”) sifatida qabul qilinadi.

Bundan tashqari, Jahon bankining bo'lajak tadqiqotlari shuni ta'kidlaydiki, soliq islohotida adolat, tenglik, o'zaro va javobgarlik muhim o'rin tutsa, soliq to'lovchilar hukumatlarga yaxshilangan natijalar uchun yanada muvaffaqiyatli talablar qo'yish huquqiga ega (“vakolat berish yo'li”).

Yana bir holat, iqtisodiyotning texnologik tayyorgarligi yashirin iqtisodiyot va soliqqa ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Texnologiya soyalarga yorug'lik berishi mumkin. Raqamli dunyoda Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) platformalari va soliq qonunchiligiga rioya qilishni ta'minlaydigan zamonaviy texnologiyalar soliq ma'muriyatchiligini tobora kuchaytirmoqda.

Bugungi AKT tizimlari soliq ma'murlariga soliq to'lovchilarning banklar va boshqa muassasalar bilan moliyaviy operatsiyalari to'g'risidagi ma'lumotlardan muntazam va avtomatlashtirilgan holda foydalanish imkonini beradi. Ushbu ma'lumotlar soliq to'lovchining risk profilini yaratish va risklarni boshqarishda yordam berish uchun algoritmlar orqali tahlil qilinishi mumkin. Elektron hisob-faktura tizimlari sotuvlar va foydani tekshirib ko'radigan solishtirishga imkon beradi va ular kam hisobot yoki hisobot qilinmasligiga ishonch hosil qiladi.

Umuman olganda, potentsial soliqlar yashirin iqtisodiyotdan chiqib, xizmatlar ko'rsatishga imkon beradigan soliqqa rioya qilish tizimlariga o'tadi. Iqtisodiyotning texnologik tayyorgarligi qanchalik yuqori bo'lsa, bunday muvofiqlik choralari shunchalik yaxshi va samaraliroq bo'lishi mumkin.

Xalqaro tashkilotlarning yashirin iqtisodiyot yuzasidan xulosalarini ko'radigan bo'lsak, Strategik islohotlar agentligining rasmiy bayonotida O'zbekistonda 2022-yil yashirin iqtisodiyot ulushi 48-62 foizni tashkil qilganligi ta'kidlangan. Xalqaro valyuta jamg'armasi rivojlanayotgan mamlakatlarda YAIMga nisbatan yashirin iqtisodiyot ulushi 30-39 foizni tashkil etishi belgilangan. Jahon bankining ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida 2021-yilda yashirin iqtisodiyot ulushi 58,5 foizni tashkil etgan.

Shu nuqtayi nazardan, soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish orqali yashirin iqtisodiyotni jilovlash masalasida quyidagi takliflarni bildirmoqchimiz:

Soxta hisob-fakturalar orqali sotuvlar haqida kam hisobot berish yoki hisobot bermaslik yoki xarajatlarni oshirib yuborishni to'xtatish uchun AKTga asoslangan texnologik yechimlardan foydalanish.

Biznes operatsiyalari uchun bank kanallari, jumladan, elektron to'lovlar va “plastik pullar” orqali rasmiy to'lovlarni naqd puldan foydalanishdan ko'ra jozibadorroq qilish. (Bu ba'zan “rag'batlantirish” deb ataladi.)

Soliq qonunchiligini takomillashtirishning boshqa samarali usullari mavjud: naqd puldan foydalanish bo'yicha cheklovlarni talab qilish, naqd pul olish va depozitlarga soliq solish, soliq schyot-fakturalarini, shu jumladan elektron hisobvara-fakturalarni rasmiylashtirish va ma'lumotlarni soliq deklaratsiyasi bilan moslashtirish.

Bundan tashqari, naqd pul iqtisodidagi korxonalar va tranzaksiyalarni soliqqa tortishning muvaffaqiyatli strategiyasi muvofiqlikka yaxlit yondashuvni talab qiladi. Soliq ma'murlariga soliq to'lovchilar ma'lumotlariga kirish va turli davlat va xususiy manbalardan olingan ma'lumotlarni moslashtirish kabi an'anaviy monitoring va nazorat vositalari muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://kun.uz/news/2022/02/01/ozbekistonda-yashirin-iqtisodiyot-korsatkichi-60-foizdan-yuqoriligi-aytildi>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrda “O'zbekiston — 2030” strategiyasi to'g'risida”gi PF-158-son farmoni